

Konspekt pracy doktorskiej

Przedkładana rozprawa doktorska *Unici warszawscy w latach 1721–1945. Kulturowy obraz społeczności* opisuje dzieje wspólnoty greckokatolickiej (unickiej) w Warszawie od przybycia do miasta trzech pierwszych bazylianów z Supraśla do zakończenia drugiej wojny światowej. Społeczność unicka w mieście leżącym poza linią osadnictwa ruskiego funkcjonowała na zasadzie diaspory, jako ciało obce, a mimo to dobrze wpisała się w dominujący etos mieszczański. Jej członkowie stanowili przekrój społeczny od patrycjatu do plebsu. Bazylianie, animujący wspólnotę na przestrzeni kilku stuleci, pomimo zachowania tradycji wschodniej niespecjalnie odróżniali od zakonów obrządku zachodniego działających wówczas na Mazowszu.

Ramy chronologiczne pracy wyznacza z jednej strony instytucjonalny początek obecności unitów w Warszawie, z drugiej zaś zniszczenie klasztoru na Miodowej w powstaniu warszawskim i nastanie nowego porządku politycznego. O ile cezura początkowa z oczywistych względów nie powinna budzić zastrzeżeń, cezura końcowa wybrana została w sposób arbitralny. Świat unitów polskich (jak również bazylianów polskich) doświadczył poważnego załamania wraz z likwidacją obrządku w 1875 roku. Ówczesna struktura społeczna podzieliła się wówczas na opornych unitów i uchodźców politycznych z jednej strony, i na tych, którzy przyjęli prawosławie, z drugiej. Mimo to w obu grupach struktura unicka nadal trwała – w pamięci, sposobie formacji duchowej i kulturze materialnej. Odrodziła się częściowo w 1905 roku i w nieco większym stopniu w 1915 roku. Mimo to do pełnego odnowienia się dawnego uniatyzmu nigdy nie doszło – z powodu zmian geopolitycznych, narodowościowych, demograficznych i tożsamościowych. Okres przejściowy dwudziestolecia międzywojennego, jako słabo opracowany w dotychczasowej literaturze przedmiotu, został w rozprawie uwzględniony. Historia grekokatolików i Ukraińców w Warszawie po 1945 roku została natomiast z zakresu pracy wyłączona, ponieważ (1) w głównym zarysie została już dość dobrze opracowana przez innych badaczy, (2) w kwestiach szczegółowych zbyt mocno wkracza we współczesność, toczone obecnie spory i nie zakończone procesy, (3) część dokumentacji i świadectw z tego okresu pozostaje niedostępna – znajduje się w rękach prywatnych.

Praca składa się z pięciu rozdziałów, skupiających się na poszczególnych problemach badawczych. W pierwszym przedstawiono portret zbiorowy unitów warszawskich w XVIII i XIX wieku: proces tworzenia się ich społeczności i jej charakter, dane statystyczne, a także

rolę, jaką w życiu parafii odegrał zakon bazylianów. Omówiono formy obrzędowości i duszpasterstwa: bractwo św. Onufrego, coroczne obchody święta Jordanu nad Wisłą i kulturę muzyczną wspólnoty. Odzwierciedlały one stosunek unitów do pozostałych mieszkańców miasta i zmieniających się organów władzy. Opisano życie w kamienicy klasztornej, które otwierało społeczność na osoby z zewnątrz i generowało środki na utrzymanie nieruchomości z wynajmu pomieszczeń. Koniec rozdziału poświęcono zmianom, które dotknęły wspólnotę unicką po likwidacji unii w 1875 roku i nie były wcześniej przedmiotem badań naukowych. W mieście funkcjonowały wówczas dwie równoległe, niekiedy przenikające się społeczności: prawosławna parafia pounicka i oporni unicy.

W rozdziale drugim omówiono dziedzictwo architektoniczne i artystyczne unitów warszawskich. Historia, w sferze nieudanych i pomyślnych planów, wiąże je z kilkoma nieruchomościami: Kaplicą Moskiewską, kaplicą na Lesznie (obecnie przy alei „Solidarności”), pałacem metropolitów kijowskich na Podwalu, fundacją królewską na Ujazdowie, wreszcie klasztorem przy Miodowej, który do końca XX wieku pozostawał jedynym ośrodkiem greckokatolickim w mieście. Szczególną uwagę przywiązano do dziedzictwa klasycyzmu, o którym świadczy architektura cerkwi i obrazy Franciszka Smuglewicza oraz bizantynizacji cerkwi w okresie prawosławnym. Rozdział kończy zburzenie cerkwi w powstaniu warszawskim, z którego obiekt podniesie się w okresie Polski Ludowej.

Rozdział trzeci odtwarza spuściznę intelektualną unitów warszawskich. Operując na dziewiczym obszarze badawczym, w całości stanowi on oryginalny wkład do historii nauki. Z mroków niepamięci przywodzi informacje o tym, że w warszawskich szkołach i na tutejszych uczelniach w XIX wieku i pierwszej połowie wieku XX wykształciło się, studiowało i pracowało wielu unitów. Ich działalność duszpasterska, pedagogiczna, publicystyczna, organizacyjna lub naukowa wykraczała daleko poza granice miasta i regionu – i zapewne dlatego przeważnie uległa zapomnieniu. Omówiono drogę intelektualną takich osób, ich dorobek pisarski i częste ewolucje światopoglądowe. Niestety, ich wielkie inicjatywy często pozostały w sferze planów. W drugiej części rozdziału przedstawiono rekonstrukcję księgozbioru klasztornej bazylianów warszawskich z XVIII i XIX wieku, który w pierwszej połowie XX wieku uległ rozproszeniu.

W rozdziale czwartym przedstawiono postawy unitów warszawskich wobec wydarzeń politycznych. Bazylianie i ich parafianie musieli opowiedzieć się po jednej ze stron w wielu konfliktach: powstaniach kościuszkowskim, listopadowym i styczniowym oraz wojnach napoleońskich. Klasztor na Miodowej był miejscem spotkań spiskowców w okresie międzypowstaniowym. W czasie pokoju władze pruskie, francuskie i rosyjskie wymuszały na

klasztorze lojalność. Po powstaniu styczniowym klasztor pełnił funkcję miejsca odosobnienia – swego rodzaju kolonii karnej dla nieposłusznych duchownych. Odegrał ważną rolę w kasacie prowincji chełmskiej bazylianów, wprowadzaniu porządków prawosławnych w diecezji chełmskiej. Stał się instrumentem wprowadzania przemian pod rządami galicyjskich moskalofilów, a potem duchowieństwa wielkoruskiego. Był areną zamachu bombowego i morderstwa politycznego.

Rozdział piąty przybliży dzieje unitów warszawskich w okresie międzywojennym. W pierwszej kolejności ukazana jest sylwetka o. Gabriela Furmana, spełniającego w latach 1917–1918 funkcję superiora warszawskiego. Jego śmierć zamyka rozdział historii poświęcony bazylianom polskim. W latach 1919–1929 kontrolę nad klasztorem na Miodowej przejął ormiańsko-katolicki metropolita lwowski Józef Teodorowicz. W latach dwudziestych trwały rozmowy dyplomatyczne z udziałem Watykanu o przekazanie cerkwi bazylianom ukraińskim, do czego wreszcie doszło, w atmosferze skandalu, w 1930 roku. W latach trzydziestych miała miejsce konsolidacja nowej społeczności. Rozdział kończy relacja z funkcjonowania wspólnoty z Miodowej w okresie okupacji.

Praca zawiera kilka aneksów. Pierwszym są biogramy duchownych związanych z parafią unicką w Warszawie do 1945 roku: bazylianów warszawskich, niezakonnych księży unickich zamieszkałych w mieście oraz kleru parafii prawosławnej (eksunickiej) na Miodowej. W spisie uwzględniono jednego unickiego seminarzystę oraz kilku prawosławnych psalmistów, którzy nie przyjęli sakramentu święceń. Dalej zamieszczono wybór dokumentów źródłowych na temat unitów warszawskich z archiwów i prasy archiwalnej. Poza jednym wyjątkiem nie były one wcześniej publikowane. Następnie umieszczono tabele zawierające wykaz przedmiotów zabytkowych w klasztorze bazylianów na Miodowej, kalendarium opisywanych wydarzeń, spisy przełożonych i funkcyjnych bazylianów warszawskich, roczne wykazy duchowieństwa klasztornego, a także zrekonstruowany katalog księgozbioru klasztornego. Całość zamyka pokaźny materiał fotograficzny.